

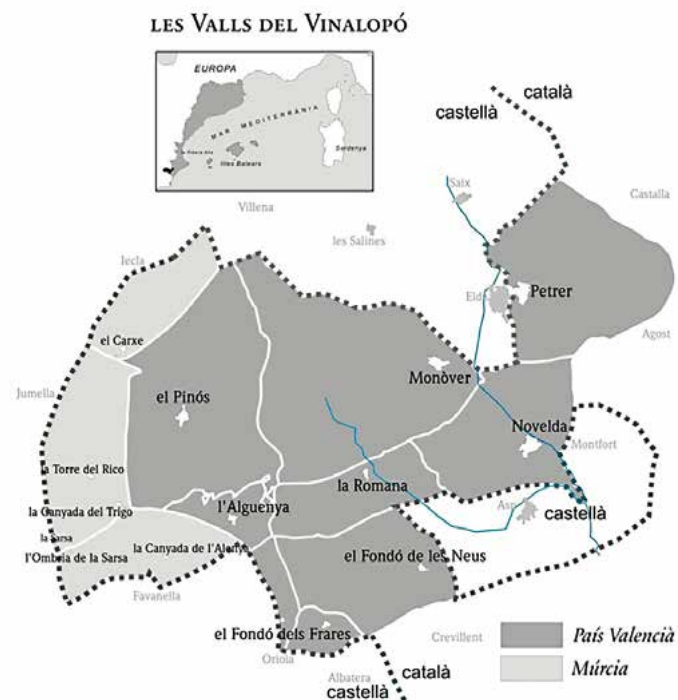
El Carxe: a la punta de la llengua

Brauli Montoya Abat
Universitat d'Alacant

Preàmbul

La primera cosa que cal deixar clara abans de passar a descriure aquesta regió de llengua catalana —i, sobretot, per tal de desmentir algunes creences falses que circulen— és que ni el Carxe ni la llengua que s'hi parla no és cap recialla de quan el català s'estengué al regne de Múrcia en l'edat mitjana¹. De fet, aquesta zona era terra de ningú entre els regnes de València i de Múrcia: ni hi havia hagut residents musulmans fixos fins aleshores ni n'hi hauria de cristians durant la resta de l'edat mitjana. Tampoc no seria habitada de manera fixa durant els primers segles de l'edat moderna; i no seria fins al segle XVIII que hi arribarien els primer pobladors, procedents de les terres valencianes veïnes, segurament sense consciència que per aquella zona discorrien els límits entre els antics regnes valencià i murcià. Així, a mitjan segle XIX, l'establiment de les províncies d'Alacant i Múrcia coincideix amb la conformació dels nuclis habitats actuals del Carxe, i els pobladors valencians que hi havien arribat quedaran en territori murcià.

Un altre aclariment previ que cal fer és que el topònim del Carxe referit a tota la zona catalanoparlant dins la regió de Múrcia és una denominació recent, dissenyada des de l'òptica de la catalanofonia, que no comparteixen ni els mateixos habitants de la zona ni els seus veïns, tant els murcians com els valencians. Això explica la confusió entre uns i altres quan, esmentant «el Carxe», entenen conceptes diferents. Així, des de la perspectiva dels qui hi viuen, el Carxe és el nom de la serra més elevada de la zona (1.372 m) i el de la pedania homònima que hi ha al seu peu, el Carxe, anomenada també el Raspai, la qual pertany al municipi de lecla (*Yecla*). Per tant, les pedanies de la resta de l'àrea, pertanyents als municipis de Jumella (*Jumilla*) i Favanella (*Abanilla*), no es consideren al·ludides quan senten parlar del Carxe. Això

significa que no hi ha un sentiment d'unitat territorial, encara menys de conformar una comunitat singular en base a la llengua que s'hi parla, com ho demostra el fet que a nivell popular no disposen d'un nom comunitari. Certament, si se'ls pregunta per la seua adscripció lingüística i administrativa, sí que afirmen que *parlen valencià* i que pertanyen a la regió de Múrcia, però no tenen consciència de constituir un enclavament lingüístic en terres murcianes ni posseeixen un «mapa mental» de la zona.

Origen i demografia

L'origen del Carxe es troba en l'expansió demogràfica de les localitats principals de la comarca del Vinalopó Mitjà (Monóver i Novelda) i, en part també, de la Foia de Castalla, durant els segles XVIII i, sobretot, XIX. Aquest excedent de població cerca noves terres de conreu per a guanyar-se la vida i les localitza terres endins,

¹ Una de les fonts més consultades, la Viquipèdia, comença aquesta història amb la conquesta cristiana del regne de Múrcia per a afegir enmig de la descripció: «Aquesta població no té a veure amb el poblament valencià actual del Carxe.»

en direcció a la regió de Múrcia. El Pinós és la població més gran que s'hi funda i, al seu voltant, creixen com bolets llogarets i caserius que acullen aquesta població immigrada, que acaba aveïnant-s'hi. Alguns d'aquests nuclis queden a la part occidental del Pinós i esdevenen, administrativament, murcians, per bé que continuen tenint el Pinós com a referent comarcal de mercat i de serveis.

Comencem a disposar de dades sobre la demografia de la zona a finals del segle XIX, quan comptem amb 838 habitants; en 1900 ja són 1.280, i no pararan de créixer fins a 1950, amb 2.113². A partir d'aquí, el decreixement és constant fins als 576 habitants del 2017. De ser una zona d'immigració fins a mitjan segle XX, passa a ser d'emigració; pràcticament és una «tornada» a la mateixa àrea d'origen dels primers colons, que en els anys seixanta del segle passat s'industrialitza i recupera la mà d'obra que havia deixat anar quan no la necessitava. Però el mig miler d'habitants actual inclou una proporció significativa de residents europeus septentrionals —sobretot britànics—, que fan que la xifra real d'autòctons amb prou feines assolisca el nombre de 300, dels quals caldria descomptar una part de castellanoparlants. Els nuclis més grans són, de nord a sud, el Raspai, la Torre del Rico, la Canyada del Trigo i la Canyada de l'Alenya, amb xifres de veïns que oscil·len, desena amunt desena avall, entre el centenar de persones cadascun, sumats, és clar, els de totes les procedències i llengües.

3. Patrimoni cultural

El patrimoni cultural del Carxe disposa a hores d'ara d'una protecció parcial. El govern murcià, que n'és el responsable, no reconeix la part immaterial d'aquest patrimoni que correspon a la llengua i la cultura catalanes; i això malgrat els requeriments reiterats de la Carta Europea de les Llengües Regionals o Minoritàries que, en la seua darrera edició (*European Charter*, 2019, paràgraf 2.2.5.2), reclama incloure el reconeixement de la llengua en l'Estatut d'Autonomia de la regió de Múrcia i oferir educació en «valencià/català». Així, l'única escola del Carxe, radicada a la pedania de la Canyada del Trigo, té un ensenyament

exclusivament en castellà³. Però l'absència de l'ensenyament de la llengua no ha impedit la transmissió oral d'una literatura popular en català molt rica i variada, com ho demostra el volum editat (i reeditat) per Limorti i Quintana (1998).

Així mateix, el patrimoni cultural del Carxe inclou també elements arquitectònics i gastronòmics. A la pedania de la Torre del Rico hi ha una torre del segle XVI, construïda a base de blocs de carreu, que feia una funció de duana en aquella zona despoblada entre els regnes de València i Múrcia; segons una inscripció de la façana, la va fer construir un tal Antoni Rico, d'on segurament deriva el nom actual de la pedania⁴. A més d'aquest monument i per tota l'àrea del Carxe —des de les serres del Serral i de Salines, a l'extrem nord, fins a la serra de Quives, a l'extrem sud— s'estenen unes construccions rudimentàries en pedra seca que eren una mena de refugis per als picapedrers, pastors o llauradors que necessitaven disposar d'un lloc on arrecerar-se mentre feien les seues tasques quan eren lluny de les seues cases. Aquesta tècnica constructiva ha estat reconeguda com a patrimoni immaterial per la Unesco i es reivindica hui en dia com un coneixement popular que cal recuperar perquè ja no es transmet de pares a fills (*Revista del Vinalopó*, 2018).

Finalment, el patrimoni del Carxe es complementa amb la gastronomia autòctona, on destaquen la gatxamiga i els gaspatxos (designats sempre en plural); tots dos plats procedeixen de menjars típics de pastors que tenien com a ingredient bàsic la farina de blat (no debades, com hem vist, un dels llogarets de la zona es diu la Canyada del Trigo⁵). Els gaspatxos compten, a més a més, amb la carn de caça d'un dels animals que més corren per aquelles terres, el conill. Els restaurants del Carxe (i del Pinós) són uns excel·lents aparadors d'aquests plats, que solen anar precedits per una mostra d'embotits locals com a entrants i, tot plegat, sempre acompanyat per vins negres d'alta graduació. L'activitat ramadera de la zona ha donat lloc, així mateix, a l'elaboració del formatge fresc, que, a més de poder-se tastar com a aperitiu als bars i tavernes del Carxe, es comercialitza pels mercats de les viles i ciutats properes.

2 No sabem quina deu ser la font de la Viquipèdia, que assigna «devers 3.000 habitants» l'any 1950.

3 Es tracta d'una escola rural unitària que en el 2016 comptava amb 9 alumnes, segons la informació de la Conselleria d'Educació de la Regió de Múrcia. Des de principis dels anys vuitanta del segle XX, en què hi havia quatre escoles que atendien 103 alumnes (fins a 14 anys d'edat) a càrrec de cinc mestres, l'alumnat i els centres escolars no han fet més que minvar.

4 Avui dia la torre està restaurada i ha esdevingut un centre cultural que compta amb una biblioteca on es poden consultar, entre alguna altra obra en català, els nou volums de l'*Atlas Lingüístic del Domini Català*.

5 És important que ens fixem en la llengua originària de la toponímia local, en gran part castellana (a part de la Canyada del Trigo, tenim el Carrascalejo, Quitapellejos, l'Alberquilla, etc) perquè no ha estat adaptada al valencià dels pobladors com a prova del seu establiment relativament recent (s. XIX). No incloem en aquest grup la mal anomenada *Cañada de la Leña*, fruit d'una segmentació errònia de l'article i el topònim Alenya, la qual ha d'ortografiar-se «la Canyada de l'Alenya».

Gaspatxos (font: <http://cuinadiari.blogspot.com/2013/03/gaspatxos-manxecs.html>)

4. Varietat lingüística

La varietat del català que es parla al Carxe és la mateixa que la de la comarca valenciana d'on vingué la majoria dels seus pobladors i n'és continuïtat territorial: el Vinalopó Mitjà. És tal aquesta identitat que fins i tot les diferències subcomarcals que hi ha entre la part nord i la part sud de la comarca s'han escampat a les respectives prolongacions geogràfiques ja dins el Carxe. Així, a la part septentrional del Vinalopó Mitjà no s'articulen les consonants finals dels grups acabats en [-nt] (*fent*) i [-lt] (*alt*) i tampoc no ho fan entre el Raspai i la Canyada del Trigo (al centre i nord del Carxe), i a la part meridional de la comarca matriu sí que s'articulen aqueixes [-t] finals i també sonen a la Canyada de l'Alenya (a l'extrem sud del Carxe). En general, el parlar d'aquest «racó murcià» forma part de la varietat occidental del valencià alacantí, que no pronuncia les [-r] finals, només coneix el perfet perifràstic (*flor*, *vaig anar*) i és exponent d'una castellanització lèxico-semàntica inèdita a la resta del català (*sacar*: 'traure, llevar'; *llevar*: 'dur, portar').

L'única singularitat del Carxe enfront del Vinalopó Mitjà és l'ensordiment de la consonant representada per les grafies *g*, *j*, *tj* i *tg* (*diumenge*, *jove*, *platja*, *metge*), que practiquen a la pedania del Raspai, i l'existència d'algun castellanisme lèxic exclusiu (*queso*), fenòmens que deuen haver-se produït després de la formació d'aquestes comunitats locals dins territori de la regió de Múrcia (s. XIX), perquè no els retrobem al Vinalopó Mitjà.

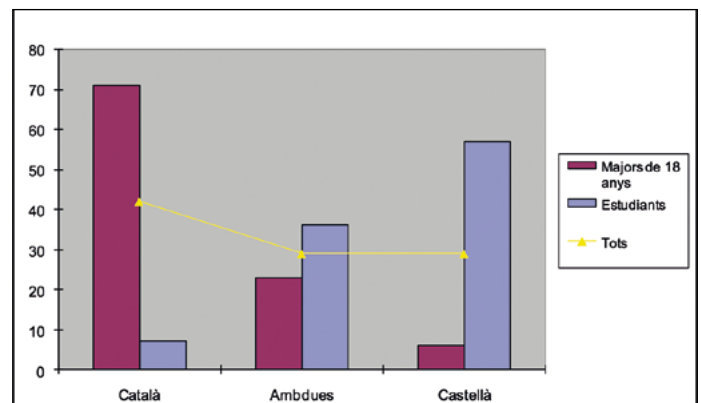
5. Situació sociolingüística

La llengua al Carxe, des de la seua implantació, ha sobreviscut en precari, ja que no ha disposat mai d'unes capitalitats administratives valencianes ni d'un

Formatge fresc elaborat al Carxe (foto de Francisca Rubio)

ensenyament acadèmic, com sí que ha tingut el País Valencià veí des de la restauració de la democràcia i l'autonomia. En aquell moment (anys vuitanta del s. XX), el català era la llengua de la llar d'un 75% dels habitants del Carxe: el parlaven el 100% dels vells, el 68% dels de mitjana edat, i el 63% dels més joves; és a dir, els «avis» ja havien iniciat la interrupció de la transmissió familiar del català amb els seus descendents. Segons les darreres enquestes passades a la població del Carxe, en el primer decenni del segle XXI, quan ja s'hi havia instal·lat la colònia del nord d'Europa (que amb prou feines parla castellà encara ara), el 77% dels autòctons majors d'edat sabien parlar català, però entre els més joves (estudiants de primària i secundària) el percentatge baixava al 57%. Pel que fa a la recepció de la llengua en família, la mitjana de transmissió del català era d'un 42%, i el percentatge restant es repartia per igual entre el castellà en exclusiva (29%) i ambdues llengües (29%).

Recepció del català i el castellà per transmissió familiar al Carxe (Montoya 2014)

6. Interès pel Carxe des de la catalanitat

Des de la perspectiva dels Països Catalans, el Carxe ha estat sempre vist com un apèndix desprotegit de

<p>DURACIÓ 60 horas</p> <p>DESARROLLO PREVISTO</p> <p>De noviembre a mayo Martes y jueves 1,5 h de formación por sesión</p> <p>Nivel Oral – Elemental: de 19:00 a 20:30 h</p> <p>Nivel Mitjà : 17:00 a 18:30 h</p> <p>LA ACADEMIA EMITE CERTIFICADO DE ASISTENCIA AL CURSO</p> <hr/> <p>INFORMACIÓ E INSCRIPCIONES</p> <p>UNIVERSIDAD POPULAR</p> <p>C/ SAN ANTONIO N.º 45</p> <p>O EN EL TELÉFONO 968.75.28.94</p>	<p>PROGRAMA DE COLABORACIÓ</p> <p>Acadèmia Valenciana de la Llengua</p> <p>EXCMO. AYUNTAMIENTO DE YECLA CONCEJALIA DE CULTURA</p> <p>Universidad Popular</p> <p>Matrícula gratuita</p> <p>SUBVENCIONADO POR ACADEMIA VALENCIANA DE LA LENGUA</p>	<p>UNIVERSIDAD POPULAR</p> <p>VALENCIANO</p> <p>NIVELES ORAL – ELEMENTAL - MITJÀ</p> <p>PROGRAMACIÓ INICIAL</p> <p>CURSO 2014 – 2015</p> <p>EXCMO. AYUNTAMIENTO YECLA CONCEJALIA DE CULTURA</p>
--	---	---

Anunci dels cursos finançats per l'AVL a lecla el curs 2014-2015 (font: Ajuntament de lecla)

la llengua comuna. Per això, aquesta «punta» de la nostra llengua ha despertat adesiara l'interès de la catalanofonia, tant a nivell institucional com particular. La Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans va fer l'any 2009 una visita a la la Torre del Rico, l'Acadèmia Valenciana de la Llengua ha finançat cursos de català a lecla entre 2005 i 2018 i va intentar dur a terme un curs de català per a adults a la pedania del Raspai l'any 2005, el qual finalment es va traslladar a la capital municipal, lecla (Figura 7), i que la Generalitat Valenciana va organitzar en el 2017 una actuació del cantant valencià Pep Botifarra a la mateixa pedania ieclana

A més d'aquestes activitats, les dues institucions acadèmiques de la llengua catalana, l'Institut d'Estudis Catalans (IEC) i l'Acadèmia Valenciana de la Llengua (AVL), n'han promogudes d'altres que demostren l'interès amb què s'han pres aquest extrem de la nostra llengua. L'IEC, en ocasió del centenari de la seua Secció Filològica (1911-2011), va muntar una exposició que reflectia la realitat del Carxe (en els diversos aspectes: històric, lingüístic, demogràfic, etc.) i que va passejar durant cinc anys pels territoris de la llengua. Concloua la itinerància de

l'exposició en el 2016, ara es pot contemplar de forma permanent a la Casa de Cultura del Pinós. Quant a l'AVL, va incloure dins la seua col·lecció «Toponímia dels Pobles Valencians» la regió del Carxe (2017), amb la qual cosa tota la zona catalanoparlant de la Regió de Múrcia disposa d'un inventari de la seua toponímia, il·lustrada i geolocalitzada en un parell de mapes ben complets.

**EL CARXE,
TERRITORI DE FRONTERA**

Intervindran:
Sílvia Verdú, regidora de Cultura
Brauli Montoya, delegat de l'Institut d'Estudis Catalans a Alacant
Imma Garrigós, historiadora i gestora del patrimoni
Lázaro Azorín, alcalde del Pinós
Ruben Trenzano, Director General de Política Lingüística de la Generalitat Valenciana

Organitza Col·labora

Terres del Vinalopó

INVITACIÓ

L'alcalde del Pinós, Lázaro Azorín, i la delegació d'Alacant de l'Institut d'Estudis Catalans, es complauen a convidar-vos a la inauguració de l'exposició permanent:

El Carxe, territori de frontera.

L'acte es celebrarà **dijous 11 de febrer de 2016, a les 19 hores**, a la seu d'Associacions -Antiga Casa de Cultura- (c/ Perfecto Rico Mira, 28) del Pinós.

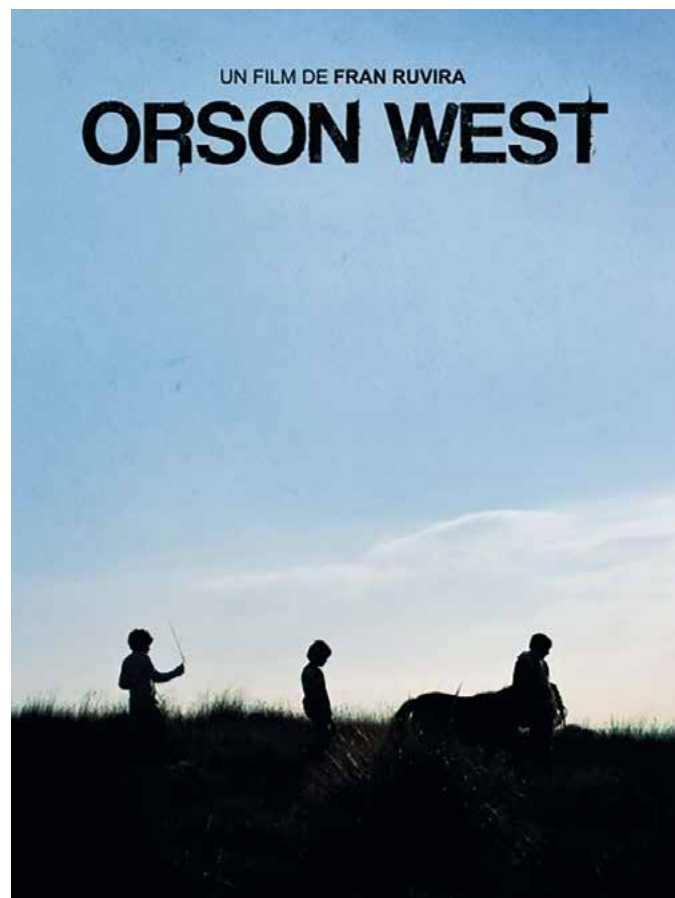
La invitació a l'acte celebrat en ocasió del centenari de la Secció Filològica de l'IEC

Per últim, el Carxe també gaudeix de «la seua pel·lícula». A principis dels anys deu del nostre segle XXI, un director pinoser novell, Fran Ruvira, hi va rodar *Orson West* (2012), un llargmetratge que parteix de

la intenció del mític cineasta Orson Wells de localitzar algunes escenes al Carxe per a una pel·lícula de l'oest que preparava en els anys cinquanta del segle passat. |

Portada de l'opuscle de toponímia del Carxe elaborat per l'Acadèmia Valenciana de la Llengua (font: http://www.avl.gva.es/documents/31987/58697/EL_CARXE.pdf/3e2e7d01-f0fa-44c7-8227-13fd2b66d903)

Cartell de la pel·lícula *Orson West*, estrenada l'any 2012 (font: Dacsa Produccions)

Referències bibliogràfiques

- BELTRAN, Vicent (2008). *El parlar de les Valls del Vinalopó i del Carxe*, Petrer: Centre d'Estudis Locals del Vinalopó.
- European Charter for Regional or Minority Languages*. Council of Europe, 2019. (https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=090000168096fa0).
- LIMORTI, Ester (2008). «Toponímia de frontera a les terres de Múrcia de parla valenciana», *Actes de la II Jornada d'Onomàstica. Oriola 2007*, València: Acadèmia Valenciana de la Llengua, pp. 45-50.
- LIMORTI, Ester; Artur QUINTANA (1998). *El Carxe. Recull de literatura popular valenciana de Múrcia*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2012.
- MONTOYA, Brauli (2014). «Reproducció primària de la llengua i sistema escolar al Carxe, un enclavament catalanoparlant en una regió castellanoparlant (Múrcia)». Joan A. Argenter (ed.), *Enclavaments lingüístics i comunitats locals. El català a Sardenya, al Carxe i entre els gitanos catalans de França*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans / Càtedra Unesco de Diversitat Lingüística i Cultural, pp. 187-208.
- Revista del Vinalopó*, Centre d'Estudis Locals del Vinalopó, Petrer, 2018, pp. 7-107.